

УДК 332.265

В.І.Ратошнюк, кандидат сільськогосподарських наук

Т.М.Ратошнюк, кандидат економічних наук

ІНСТИТУТ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛІССЯ НААН

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ

Тенденції та проблеми раціонального землекористування сьогодення визначаються умовами ринкової економіки та соціально-економічними трансформаціями і вимагають кардинального оновлення механізму інтегрованого управління земельними ресурсами регіону та країни. Економічний розвиток країни нині та в майбутньому залежить від ефективного раціонального використання земельного фонду, вдосконалення наукових підходів до оцінки його стану та вибору оптимальної концепції і стратегії менеджменту земельних ресурсів [4].

Нині особливо актуальними є питання забезпечення високоефективного екологічнобезпечного використання земельних ресурсів, обґрунтованої з еколого-економічних позицій організації території та в цілому виваженої державної земельної політики.

Проблеми раціонального використання земель сільськогосподарськими підприємствами та відносин, що виникають у процесі суспільного виробництва, постійно привертала увагу вчених. Серед класиків їх вивченням займалися Д. Рікардо, К. Маркс, П.А. Столипін, М.І. Туган-Барановський, О.В. Чаянов, О.М. Енгельгардт, В.В. Докучаєв. Серед сучасних науковців слід виділити В.А. Борисову, В.Г. В'юна, В.В. Горлачук, А.С. Даниленка, В.Я. Меселя-Веселяка, І.Р. Михасюк, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, А.Я. Сохнич, А.М. Третьяка, М.М. Федорова та ін. В їхніх працях розроблені методи управління, практична реалізація заходів, спрямованих на поліпшення використання земель.

Мета статті полягає в дослідженні екологічних проблем використання земель сільськогосподарського призначення.

Предметом є теоретико-методологічні засади з екологічних проблем використання сільськогосподарських земель та забезпечення підвищення ефективності екологічно безпечного землекористування.

Об'єктом є процеси використання земель сільськогосподарського призначення як органічної складової природокористування.

Результати досліджень. Земля - найважливіша складова природних ресурсів, основа рослинного і тваринного світу, вмістилище природних багатств, операційний базис промисловості, населених пунктів і доріг, головний засіб виробництва в сільському господарстві. Тому раціональне землекористування є обов'язковою складовою комплексної системи експлуатації та охорони природних ресурсів. Для сільського господарства найбільше значення має частина землі під назвою ґрунт - особливе природне утворення, якому властиві риси живої та неживої природи, що сформувалось внаслідок тривалого перетворення поверхневих шарів літосфери під спільним взаємозумовленим впливом гідросфери, атмосфери, живих і мертвих організмів. Це одна із складових навколишнього середовища, її найважливіша властивість - родючість, яка відіграє провідну роль у житті людини, є найважливішою умовою існування і відтворення, які постійно змінюють одне одного в людських поколіннях.

Сучасний стан використання земельних ресурсів не відповідає вимогам раціонального землекористування, оскільки сільськогосподарські угіддя в Україні характеризуються великим ступенем розораності. Так, у зоні Степу цей показник складає 81 %; у лісостеповій зоні розораність сягає 82 %; у зоні Полісся - 66 % [1]. У цілому по Україні сільськогосподарські угіддя становлять 69,2 % від загальної площі земель, а рівень розораності - майже 54 %. Такого рівня розораності не має жодна розвинена країна світу. Наприклад, у США розораність складає 20 %, в Австралії - 10,1 %, Великобританії - 35,5 % [2, 3].

В Україні щорічні втрати ґрунту становлять близько 600 млн тонн, у тому числі понад 20 млн тонн гумусу; 0,5 млн тонн азоту; 0,4 млн тонн фосфору і 0,7 млн тонн калію. При цьому з одного гектара втрачається 500-700 кг поживної речовини, що в 2,3 рази більше ніж вноситься з добривами [2]. Це свідчить про найвищий ступінь прояву ерозійних процесів.

Ерозія є не тільки безпосередньою причиною зниження продуктивності землі, а й фактором пошкодження посівів, доріг; вона зменшує репродуктивність водойм, погіршує умови водопостачання міст і сіл. Значну шкоду антропогенна ерозія завдає біосфері, оскільки суттєво послаблюються важливі біологічні функції основної складової продуктивності землі – ґрунтового покриву.

Значної екологічної шкоди також зазнають ґрунти внаслідок їх забруднення викидами промисловості та використання в аграрному секторі засобів хімізації. Ситуація із забрудненням території ускладнилася після аварії на Чорнобильській АЕС. Радіонуклідами забруднено понад 4,6 млн га земель у 74 районах 11 областей, у тому числі 3,1 млн га ріллі. З використання вилучено 119 тис. га сільськогосподарських угідь, у тому числі 65 тис. га ріллі.

Слід зазначити, що основною причиною забруднень від застосування хімічних засобів захисту рослин та мінеральних добрив є не надмірна кількість їх внесення, а порушення в технології застосування і в співвідношенні між основними елементами живлення. За підрахунками українських вчених, хімічну меліорацію необхідно проводити на площах не менш як 1,85 млн га, в тому числі вапнування кислих ґрунтів – 1,5 млн га та гіпсування солончаків – 0,35 млн га. Необхідно вносити близько 8 млн тонн вапнякових матеріалів та 2 млн тонн гіпсу [4].

Небезпечним джерелом техногенного забруднення ґрунтів є діяльність підприємств промисловості, транспорту, сільського господарства, будівельних компаній тощо. Вкрай негативно на екологічний стан земельних угідь впливають металургійні центри, функціонування яких призводить до забруднення значних земельних площ важкими металами, зокрема, свинцем, цинком, хромом, марганцем, міддю, кобальтом, нікелем. Розширення масштабів забруднення ґрунтів вимагає постійного вилучення земель з сільськогосподарського обігу.

В рослинництві спостерігається негативний баланс поживних речовин у ґрунті, в результаті, зниження врожайності сільськогосподарських культур. Тобто можна констатувати той факт, що нині вітчизняне сільське господарство не спроможне високоефективно використовувати наявні орні землі. Значні площі засіваються, але через нестачу необхідних ресурсів на них збирають низькі врожаї або й зовсім залишають їх незібраними, ґрунти виснажуються і деградують. Тому господарствам необхідно науково обґрунтовано розміщувати посіви сільськогосподарських культур з урахуванням екологічної придатності земель для їх вирощування.

Раціональне використання земель повинно синтезувати три аспекти: 1) охорона земель від виснаження, відновлення їх оптимального стану – соціально-економічний аспект; 2) охорона земель від забруднення та його попередження – екологічний аспект;

3) цільове використання земель, громадський контроль за використанням земель – організаційний аспект.

Раціональне землекористування означає максимальне залучення до господарського обігу всіх земель та їх ефективне використання за основним цільовим призначенням, створення найсприятливіших умов для високої продуктивності сільськогосподарських угідь і одержання на одиницю площі максимальної кількості продукції за найменших витрат праці та коштів. Охорона земельних угідь - сукупність науково обґрунтованих заходів, спрямованих на ліквідацію надмірного вилучення земельних фондів із сільськогосподарського обігу внаслідок промислового, транспортного, міського і сільського будівництва та видобутку корисних копалин, запобігання підтопленню, заболоченню засобами гідротехнічного й меліоративного будівництва, підвищення фізико-хімічних властивостей, знищення в них отруйних хімічних речовин за застосування мінеральних добрив та засобів захисту рослин від шкідників і хвороб, запобігання забрудненню ґрунту відходами промислового виробництва, паливом і мастильними матеріалами при виконанні сільськогосподарських робіт, захист від водної та вітрової ерозії, раціональне регулювання ґрунтотворчого процесу в умовах інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та його індустріалізації. Отже, раціональне використання й охорона земельних ресурсів включають дві групи питань: 1) охорона землі від виснаження і підвищення її родючості - економічна група; 2) охорона від забруднення та його попередження - екологічна група.

З основних причин, які зумовлюють погіршення якісного стану земель і зниження родючості ґрунтів можна назвати такі: надмірна сільськогосподарська освоєність території, висока розораність сільськогосподарських угідь, порушення оптимального співвідношення між різними компонентами природного середовища, порушення великого кругообігу речовин у природі; недостатнє внесення в ґрунт органічних, мінеральних, бактеріальних і грибкових добрив, великий дисбаланс поживних речовин у ньому, що склався в результаті значно більшого їх вносу із орного шару врожаєм польових культур порівняно з їх надходженням в ґрунт з органічними добривами; надмірна деградація і виснаження ґрунтового покриву, інтенсивна водна і вітрова ерозія, дефляція берегів на крупних водосховищах, великі сольові потоки в горах; підтоплення і засолення значної кількості земель у районах зрошення і пересушення в районах осушення; надмірна кислотність і

засоленість ґрунтів, погіршення їх фізико-хімічних властивостей та ін.

Основними напрямками підвищення продуктивності та економічної ефективності використання земель у сільському господарстві та їх охорони є:

- вилучення з обробітку надмірно еродованих, промислово і радіоактивно забруднених, підтоплених, засолених та заболочених земель з метою реабілітації;

- розвиток агрохімічного комплексу, збільшення виробництва мінеральних, бактеріальних і грибкових добрив, хімічних меліорантів, створення системи агрохімічного обслуговування господарств, розширення масштабів хімічної меліорації земель, удобрювання ґрунтів та підвищення на цій основі їх родючості;

- будівництво в кожному господарстві типових гноєсховищ, гноївкозбірників, розвиток вермикюльтури, створення в кожному із них своєрідних фабрик органічних добрив, збільшення виробництва біогумусу;

- розробка і впровадження комплексу протиерозійних заходів, розширення масштабів боротьби з водною та вітровою ерозією ґрунтів;

- подальший розвиток гідромеліоративного комплексу, реконструкція морально і фізично зношених меліоративних систем, розширення масштабів меліоративного поліпшення осушувальних і зрошувальних земель;

- дальший розвиток лісомеліоративного комплексу, створення закінченої системи полезахисних насаджень, залісення ярів, балок та інших малопродуктивних земель;

- формування на основі конструювання екологічно стійких з оптимальним поєднанням різних видів угідь (лісових угідь, земель під водою, боліт, ріллі, сіножатей і пасовищ, багаторічних насаджень та інших) ландшафтів з метою зменшення залежності сільськогосподарського виробництва від стихійних сил природи;

- розробка та впровадження ландшафтних, зональних і внутрішньозональних, ресурсозберігаючих, екологічно стійких і високопродуктивних систем ведення сільськогосподарського виробництва.

Заходи щодо підвищення продуктивності земель та їх охорона дуже різноманітні і повинні здійснюватись комплексно, як єдина система, взаємно доповнюючи один одного і посилюючи дію всіх інших. Тому передусім потрібно, щоб кожний клаптик землі, кожне

поле мало дбайливого господаря, освіченого, розсудливого, щоб від стану поля залежала не тільки його доля, а й доля його дітей та онуків (табл. 1).

Таблиця 1. Система заходів охорони та відновлення земель

РІВНІ Й ВИДИ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ	
Захист ґрунтів від прямого знищення	Захист освоєних земель від якісної деградації
Обмеження відведення нових земель під будівництво різних об'єктів	Захист земель від водної і вітрової ерозії
Встановлення об'єктивної ціни на землі, що відводяться під будівництво чи інші цілі	Запобігання деградації ґрунтів через нераціональне проведення меліорації
Обмеження і заборона відкритих розробок корисних копалин	Запобігання хімічному і радіаційному забрудненню
Максимальне використання для промислових та інших об'єктів раніше виведених територій	Захист ґрунтів від біологічного забруднення
Свочасне проведення рекультивації в повному обсязі й права відповідальність за їх невиконання	

За такого перебігу подій виникає необхідність екологізації землеробства, яка повинна стати головним напрямом агропромислового розвитку в найближчому майбутньому. У цьому зв'язку основними напрямками екологізації сільськогосподарських земель мають бути: удосконалення нормативно-правової бази у галузі охорони земель, збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів; розробка механізму і порядку фінансування заходів щодо поліпшення екологічного стану угідь; розробка й реалізація сучасних науково-технічних програм у сфері охорони земель, збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів на інноваційній основі із залученням світового досвіду; підготовка спеціалістів, надання кваліфікованої консультативної допомоги землекористувачам, які впроваджують заходи з охорони земель; запровадження екологобезпечних способів виробництва, використання ресурсозберігаючих, маловідходних та безвідходних технологій; збереження біорізноманіття, відтворення якості навколишнього природного середовища й поліпшення екологічного стану довкілля; запровадження економічного стимулювання екологічної діяльності сільськогосподарських підприємств; зниження техногенного навантаження на навколишнє природне середовище.

Запропоновані напрями екологізації є важливими чинниками для збереження, відтворення, підвищення родючості ґрунтів та

поліпшення екологічного стану довкілля в цілому і сільських територій зокрема.

Висновки. Для успішного розв’язання сучасних екологічних проблем, що мають місце у сфері сільськогосподарського землекористування необхідно: розробити і законодавчо затвердити державну та регіональні програми щодо охорони земель, збереження й відтворення родючості ґрунтів; підвищити рівень фінансового забезпечення ґрунтозахисних та природоохоронних заходів; посилити відповідальність землевласників і землекористувачів за недбале землекористування й налагодити дійовий економічний механізм їх стимулювання за збереження та поліпшення екологічного стану земель.

1. Горлачук В.В. Управління землекористуванням /В.В. Горлачук. – К.: Гліон, 2006. – 376 с.
2. Даниленко А.С. Основні напрями удосконалення земельних відносин та їх роль у формуванні стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ столітті. /А.С. Даниленко. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – С. 61.
3. Лазарева О.В. Парадигма розвитку землеустрою в системі управління землекористуванням /О.В. Лазарева // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 59-63.
4. Русан В.М. Економіка раціонального сільськогосподарського землекористування: монографія / В.М. Русан. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. - 200 с.

В статті висвітлені питання раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, визначені види та причини забруднення ґрунтів та наведені шляхи подальшого їх вирішення. Запропоновані напрями екологізації земель сільськогосподарського призначення та система заходів їх охорони і відновлення є важливими чинниками для збереження, відтворення, підвищення родючості ґрунтів та поліпшення екологічного стану довкілля в цілому.

Ключові слова: раціональне використання, землі сільськогосподарського призначення, екологізація

В статье освещены вопросы рационального использования земель сельскохозяйственного назначения, определены виды и причины загрязнения почв, приведены пути дальнейшего их решения. Предложенные направления экологизации земель сельскохозяйственного назначения и система мер их охраны и восстановления являются важными факторами для сохранения, воспроизводства, повышения плодородия почв и улучшения экологической ситуации в целом.

Ключевые слова: рациональное использование, земли сельскохозяйственного назначения, экологизация

In this article the authors highlight the issue of rational use of the stranded agricultural purposes specified types and causes of contamination of soil and are further ways to address them. The proposed on directions of ecological agricultural land and the system of measures for their protection and restoration are important factors for the conservation of reproduction, improve soil fertility and improve the ecological state of the environment in general.

Key words: rational use, agricultural lands, ecologization